

شکاف‌های اجتماعی و توسعه سیاسی

در ایران معاصر

دکتر علی محمد حقیقی

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد لامرد

مقدمه	۱۵
-------------	----

بخش اول: مباحث تئوریک - چارچوب نظری

فصل اول: شکاف های اجتماعی و اقسام آن

تعریف	۲۲
مفهوم شکاف اجتماعی	۲۴
پیشینه ی مفهوم «شکاف های اجتماعی» و مطالعه ی آن	۲۶
رد پای شکاف ها در جامعه شناسی و جامعه شناسی سیاسی	۲۶
مفهوم شکاف سیاسی	۲۸
شیوه های مفهوم سازی در مورد شکاف ها	۳۰
عوامل تأثیرگذار بر پیدایی شکاف ها	۳۸
تقسیم بندی انواع شکاف ها	۳۹
- از نظر تأثیرگذاری بر عرصه سیاسی:	۳۹
- از نظر ضرورت تکوین:	۴۰
۱- شکاف های ساختاری:	۴۰
۲- شکاف های طبقاتی:	۴۱
۳- شکاف جنسی میان مرد و زن:	۴۱
۴- شکاف نسل ها:	۴۲
۵- شکاف تاریخی یا تصادفی:	۴۳
- شکاف قومی-زبانی:	۴۴
- شکاف های مذهبی:	۴۵
تقسیم بندی شکاف های تصادفی از چشم انداز توسعه تاریخی و مراحل تحول اقتصادی ...	۴۶
شکاف های جوامع سنتی:	۴۷
شکاف های جوامع در حال گذار:	۴۷

۴۹	شکاف‌های جامعه‌ی مدرن:
۵۰	تقسیم‌بندی شکاف‌ها از نظر شیوه‌ی صورت‌بندی و ترکیب:
۵۰	۱- شکاف‌های متراکم:
۵۱	۲- شکاف‌های متقاطع:
۵۲	ساخت جوامع برحسب شکاف‌ها:
۵۲	۱- جامعه‌ی تک شکافی متقاطع:
۵۳	۲- جامعه‌ی دو شکافی متقاطع:
۵۴	۳- جامعه‌ی تک شکافی متراکم:
۵۵	۴- جامعه‌ی دو شکافی متقاطع:
۵۶	۵- جامعه‌ی سه شکافی متقاطع:
۵۶	مدل جامعه‌ی ایران:
	فصل دوم: بحث‌های نظری پیرامون توسعه سیاسی - چارچوب نظری پژوهش
۶۰	معنا و مفهوم توسعه:
۶۴	توسعه سیاسی:
۶۵	تاریخچه:
۶۹	دسته‌بندی‌های مختلف از نظریات توسعه:
۸۲	رهیافت‌های نظری توسعه سیاسی:
۸۶	- مکتب‌نوسازی:
۹۴	- لوسین پای:
۹۹	- ساموئل هانتینگتون:
۱۰۴	- رابرت دال:
۱۰۶	- دانیل لرنر:
۱۱۱	- فرد ریگز:
۱۱۸	- کارل دویچ:
۱۲۳	- گابریل آلموند:
۱۳۱	- دیوید اپتر:

۱۳۴	شاخص‌های توسعه سیاسی.....
۱۳۵	شاخص‌های توسعه از دید سایر صاحب‌نظران.....
۱۴۶	چارچوب نظری پژوهش.....

فصل سوم: سیر تحول و موانع توسعه سیاسی در ایران

۱۶۴	انقلاب مشروطه:.....
۱۶۹	دوره پهلوی اول (۱۳۰۴-۱۳۲۰):.....
۱۷۰	دوره‌ی پهلوی دوم (۱۳۲۰-۱۳۵۷):.....
۱۷۵	جمهوری اسلامی ایران.....
۱۸۱	موانع توسعه سیاسی در ایران.....
۱۸۴	ساختار اجتماعی ایران.....
۱۸۴	شاخصه‌های ساختار اجتماعی ایران.....
۱۸۷	فقدان انفکاک ساختاری.....
۱۹۷	ضعف و فتور جامعه‌ی مدنی.....
۲۰۶	تمرکز و اتکای انحصاری دولت بر منبع نفت (دولت تحصیلدار).....

بخش دوم: نقش شکاف‌های اجتماعی در توسعه سیاسی در ایران

فصل اول: چارچوب تحلیلی جهت ارتباط توسعه سیاسی با شکاف‌های اجتماعی - سیاسی

۲۱۵	کارایی مفهوم شکاف‌ها.....
۲۱۷	مفاهیم، متغیرها و شاخص‌های مرتبط با مفهوم شکاف‌های سیاسی.....
۲۱۸	مختصات زمانی شکاف‌ها و تأثیر آن بر سرشت مشارکت‌های سیاسی:.....
۲۱۹	مختصات مکانی (صورت‌بندی) شکاف‌ها و تأثیر آن بر سرنوشت مشارکت‌های سیاسی:.....
۲۲۱	تعداد شکاف‌ها و تأثیر آن بر سرشت مشارکت سیاسی:.....
۲۲۳	ماهیت شکاف‌ها و تأثیر آن بر سرشت مشارکت سیاسی:.....

فصل دوم: شکاف سنت و مدرنیسم و توسعه سیاسی

۲۲۹	مفهوم سنت.....
۲۳۴	مدرنیته.....

۲۴۰.....	ویژگی های مدرنیته
۲۴۲.....	تفاوت مدرنیته با نوسازی، غربی سازی، صنعتی شدن، توسعه
۲۴۵.....	سنت و مدرنیته در ایران
۲۴۶.....	۱- دوران قبل از مشروطه
۲۴۷.....	۲- انقلاب مشروطه
۲۵۹.....	۳- پهلوی اول
۲۶۱.....	۴- پهلوی دوم
۲۶۲.....	۵- سال های پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷
۲۷۰.....	واکنش های ایرانیان در قبال مدرنیسم
۲۷۰.....	۱- سنت گرایی محافظه کار (نفی مطلق)
۲۷۱.....	۲- مدرنیسم غرب گرا (بی ش مطلق)
۲۷۲.....	۳- سنت گرایی اصلاح طلب
۲۷۲.....	الف) سنت گرایی اصلاح طلب منفعل
۲۷۳.....	ب) سنت گرایی اصلاح طلب فعال

فصل سوم: شکاف نسلی و توسعه سیاسی

۲۷۷.....	شکاف نسلی
۲۸۲.....	صنعتی شدن و مدرنیزاسیون
۲۸۳.....	جهانی شدن
۲۸۵.....	تحولات اجتماعی - فرهنگی
۲۸۶.....	ارزش ها و هنجارها
۲۸۶.....	آموزش و تحصیلات
۲۸۷.....	شکاف نسلی در ایران

فصل چهارم: شکاف قومیتی و توسعه سیاسی

۲۹۶.....	شکاف قومیتی
۲۹۸.....	شکاف قومیت در ایران:
۲۹۹.....	جایگاه اقوام در ساختار اجتماعی - فضایی ملت ایران

جایگاه امنیت در ساختار فضایی — جغرافیایی ملت ۳۰۷

تنوع قومی و تنازع قومی ۳۳۰

فصل پنجم: شکاف جنسیتی و توسعه سیاسی

شکاف جنسی در ایران پس از انقلاب ۳۴۰

تعاملات شکاف جنسی و دولت در ایران پس از انقلاب اسلامی ۳۴۳

جنسیت در برنامه‌های توسعه ۳۴۸

جمع بندی و نتیجه گیری ۳۵۹

منابع ۳۷۱

— فارسی ۳۷۱

— انگلیسی ۳۸۵

سایت های اینترنتی: ۳۸۷

فهرست جداول

۱۰۲	جدول انواع نظام‌های سیاسی
۱۲۸	جدول انواع فرهنگ سیاسی
۲۶۹	گسیختگی اجتماعی و نگرش‌های سیاسی
۲۷۸	جمعیت و خانوار ایران ۱۳۵۵-۱۳۹۰
۲۷۹	درصد جمعیت جوان کشور به تفکیک جنس: ۱۳۸۵-۱۳۹۰
۲۷۹	میانگین سنی جمعیت کشور ۱۳۵۵-۱۳۹۰
۲۸۰	روند تغییرات جمعیت در گروه‌های سنی: ۱۳۵۵-۱۳۹۰
۲۸۷	تعداد جمعیت دارای تحصیلات عالی و متوسط به تفکیک جنس: ۱۳۵۵-۱۳۹۰ ...
۲۸۹	مؤلفه‌های تفکیک نسل‌ها از یکدیگر
۳۰۱	جمعیت به تفکیک دین در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۸۵
۳۳۴	میزان مشارکت در انتخابات ریاست جمهوری
	توزیع نسبی جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر برحسب وضع فعالیت به تفکیک جنس، نقاط شهری و روستایی
۳۴۶	برآورد نرخ مشارکت اقتصادی جمعیت ده ساله و بیشتر برحسب گروه سنی به تفکیک جنس، نقاط شهری و روستایی
۳۴۷	

فهرست نمودارها

- نمودار سطح نهادینگی سیاسی و مشارکت ۱۰۱
- نمودار توسعه اقتصادی عامل دموکراسی شدن ۱۴۴
- روند تغییرات جمعیت در سه دوره عمده سنی جمعیت کشور: ۱۳۵۵-۱۳۹۰ ۲۸۰
- توزیع نسبی جمعیت به تفکیک دین در سال ۱۳۹۰ ۳۰۲
- درصد مشارکت مردم در انتخابات هم‌ریاست جمهوری به تفکیک استان ۳۳۳
- درصد مشارکت مردم در انتخابات یازدهم ریاست جمهوری به تفکیک استان ۳۳۳
- تعداد نمایندگان زن در ادوار مختلف مجلس شورای اسلامی ۳۵۳

فهرست اشکال

۳۱	الگوی مکتب کلمبیا
۳۱	الگوی مکتب میشیگان
۳۳	طبقه بندی مقاطع لیست و راکان
۳۴	انگاره خرد نظام های کارکردی و خطوط تبدیلی
۳۶	خلاصه ی نظرات لیست و راکان
۵۱	شکاف های مترکم
۵۲	شکاف های متقاطع
۵۳	جامعه ی تک شکافی متقاطع
۵۴	جامعه دو شکافی متقاطع: (نمونه ی جامعه ی سیاسی در هلند)
۵۴	جامعه تک شکافی متراکم (نمونه ایرلند شمالی)
۵۵	جامعه دو شکافی متقاطع (نمونه کشورهای اسکاتلند و ولز)
۵۶	جامعه سه شکافی متقاطع
۵۶	شکاف های اجتماعی-سیاسی جامعه ی ایران
۱۱۶	مدل تک بعدی ریگز
۱۱۸	مدل دو بعدی ریگز
۱۶۲	مدل تحقیق
۲۷۵	نمودار جریان های فکری ایران

مقدمه

در یکصد سال اخیر، تحولات مهم و سرنوشت‌سازی در حوزه سیاست و حکومت ایران روی داده است که شاید بتوان نقطه آغاز و یکی از مهمترین آنها را جنبش مشروطه خواهی دانست. در واقع در جنبش مذکور خواست ها و آرمان هایی مطرح شد، که بخشی از آنها تاکنون هم به صورت خواست و آرمان باقی مانده است و باهمه تلاش و تکاپوی صورت گرفته، تحقق نیافته است. نظیر محدود و قانونمند شدن قدرت و چرخش حاکمان، رعایت و محقق حقوق و آزادی های فردی و اجتماعی، مشارکت مردم به صورت ارادی و آگاهانه. برابر در تعیین سرنوشت خود در قالب نهادها و مؤسسات اجتماعی سیاسی مستقل از حکومت، که می توان همه آنها را ابعاد مختلف فرایند "توسعه سیاسی" دانست.

هر چند مشارکت و رقابت گروه های اجتماعی در زندگی سیاسی بعنوان هدف توسعه سیاسی خود مستلزم تحقق لوازم با فاعلی است که در حقیقت اجزای تعریف توسعه سیاسی را تشکیل می دهند. از جمله مهمترین این ویژگی ها: سازمان یابی گروهها و نیروهای اجتماعی - آزادی آنها در مشارکت و رقابت سیاسی - وجود مکانیسم های حل منازعه نهادمند در درون ساختار سیاسی - خزش و رزق از زندگی سیاسی - کیش زدایی از سیاست در جهت تقویت ثبات سیاسی - مشروعیت علل و جوب های نهادی و قانونی برای رقابت و سازش سیاسی. در این باره که چنین فرجام و هدفی تحت چه شرایط اجتماعی و اقتصادی و یا فرهنگی خاص پیش می آید، در طی تاریخ نظریات اجتماعی و سیاسی در یکی دو قرن اخیر مشاجرات بسیاری رخ داده است.

اما درخصوص ایران، اکثر پژوهش های انجام شده، ساختار قدرت سیاسی را عامل اصلی عدم توسعه یافتگی سیاسی در ایران می دانند، از این منظر ساخت متصلب قدرت مانع از هر گونه مشارکت و رقابت سیاسی می گردد و هر گونه مخالفتی را در نطفه خفه

می سازد. ولی از جهت دیگر، در برخی از مقاطع تاریخی ما شاهد فروپاشی ساخت قدرت سیاسی هستیم و سؤال این است که چرا در این دوران که هیچ گونه ساخت قدرتی وجود نداشت که مانع مشارکت و رقابت گروه های مختلف شود، ما نتوانستیم به یک حکومت مبتنی بر این گونه مفاهیم دست یابیم و چرا پس از دورانی از هرج و مرج دوباره تن به ساخت متصلب دیگری می دهیم؟ از اینجا است که ما باید ریشه را در جای دیگر جستجو کنیم. یکی از این حوزه هایی که در این زمینه زیاد جدی گرفته نشده است حوزه جامعه، شکاف های اجتماعی موجود در جامعه ایران است.

فرض اصلی در این پژوهش این است که وجود هر نوعی از شکاف های آشتی ناپذیر در جامعه، مانع و موانع به اجماع کلی درباره اهداف زندگی سیاسی گردیده و از تکوین چارچوب های لازم برای همپذیری، مشارکت و رقابت جلوگیری می کند و به استقرار نظام سیاسی غیر رقابتی یاری می رساند.

این گونه شکافها ممکن است اقتصادی (طبقه ای)، محلی و منطقه ای، قومی و فرهنگی و یا شکافهای تمدنی باشد. فقط وجود چنین شکافهایی از تکوین هویت ملی واحد نیز ممانعت بعمل می آورد. البته یک جامعه ممکن است به صورت ساختاری و بالقوه واجد شکاف هایی باشد ولیکن این شکاف ها فعال و سیاسی نشده باشند. شکاف ها و تعارضات اجتماعی تنها وقتی به صورت قطب بندی های آشتی ناپذیر فکری و ایدئولوژیک در جامعه در آیند، مانع توسعه سیاسی می شوند.

ایران گرچه دارای شکافهای محلی و منطقه ای، قومی و فرهنگی و طبقه ای بوده و برخی از این ها بر پیدایش هویت ملی واحد تأثیر نامطلوب گذاشته اند، لیکن به نظر می رسد که از نظر توسعه سیاسی مهمترین شکاف های جامعه ایرانی شکاف های تمدنی باشد. تمدن و فرهنگ فعلی ایران از رویهم سوار کردن (یعنی ترکیب و در آمیختن و ممزوج نشدن) سه لایه تمدنی تشکیل شده است: تمدن و فرهنگ ایران قدیم که گهگاه نمایندگانی هم در عرصه سیاست و جامعه داشته است، تمدن و فرهنگ اسلامی که

شکاف های اجتماعی و توسعه سیاسی در ایران معاصر ۱۷

دعاوی آن بر حسب مقتضیات زمانه گهگاه شدت وضعف یافته است، و تمدن و فرهنگ غربی که یکی دو قرن است در حوزه های مختلف جامعه ایران تأثیرات شگرف گذاشته تاحدی که واکنش تدافعی میراث تمدن و فرهنگ اسلامی را برانگیخته است. بویژه دو گرایش تمدنی و یا فرهنگی اخیر در تاریخ معاصر ایران مهم اند و تا حدودی آشتی ناپذیر بنظر می‌رسند.

تصور اغلب نمایندگان این دو گرایش براین است که اختلاف میان آنها به معنی بازی مرگ و زندگی یا برد و باخت کامل است. برد یکی به معنی باخت دیگری است. لذا شکاف های اجتماعی در ایران زندگی اجتماعی و سیاسی را به بدبینی، بی اعتمادی، ترس و خشونت، آلوده کرده است. وجود این گونه شکاف ذهنی آشتی ناپذیر مانع پیدایش هم‌پذیری و تسامح لازم برای مشارکت و رقابت سیاسی می‌شود.

از طرف دیگر چنین شکاف های به باز تولید ساخت قدرت مطلقه پرداخته است و هرگاه یکی از این پاره فرهنگ ها غالب می‌شود به سرکوب طرف دیگری می‌پردازد. از یک سو چند پارگی ها زمینه تمرکز بر منابع قدرت را مساعد می‌سازد و از سوی دیگر تمرکز منابع قدرت موجب تشدید شکاف های اجتماعی می‌گردد.

پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی بدین پرسش اساسی است که شکاف های اجتماعی چه نقشی در توسعه سیاسی جمهوری اسلامی ایران داشته است؟